

GAI
INSTITUTIONVM

COMMENTARII QVATTVOR

CODICIS VERONENSIS DENO COLLATI
APOGRAPHVM CONFECIT

ET

IVSSV ACADEMIAE REGIAE SCIENTIARVM BEROLINENSIS

EDIDIT

GVILELMVS STVDEM VND

[Suppl. : Collect. I s. XIX - XXXIX]

PROSTAT

LIPSIAE APVD SALOMONEM HIRZEL

A. MDCCCLXXIII.

SVMME · REVERENDO

CAPITVLO

ECCLESIAE · EPISCOPALIS · VERONENSIS

S.

Institut für Römisches
und Gemeines Recht
an der Georg-August-Universität
Göttingen

55729/1964

PROOEMIUM

GVILELMI STVDEMVND.

Adhuc curam unam hoc quidem, ut mi esset fides.

Codex bibliothecae capitali Veronensis olim numero XV nunc 13 signatus membranaceus forma quadrata foliorum 127 S. Hieronymi epistulas et polemica saeculo octavo exarata continet^{a)}. Qui cum neglegenter a Valarsio inspectus esset, priusquam scriptura passim euanida facta novis remediis chemicis temptaretur, a me et a Rudolfo Schoell cum editione Vallarsiana diligenter collatus est anno 1867; variantes quas inde descripsimus lectiones exhibebit nona editio Hieronymi, quam consilio et auctoritate academiae litterarum Caesariae Vindobonensis parat Augustus Reifferscheid.

Ex his 127 foliis ter scripta sunt folia 60, 62—68, 71, 73—80, 113—117, 119, 120, 122—125; item folia recta 81 et 126; item folium uersum 72; item denique folii 81° uersus 1—13 et folii 118° uersus 14. 15. 22. 23. 24. Reliqua folia bis scripta sunt praeter folium primum (1) et ultimum (127), quae neque inter se cohaerent neque cum alio folio ullo^{b)}. Latet igitur in foliis ter scriptis, quibus quarta fere codicis pars efficitur, duplex scriptura: altera saeculi quinti antiquissima, altera supra hanc et infra nouissimam collocata

^{a)} De quibus accurate egit A. Reifferscheid in bibliothecae patrum Latinorum Italicae uol. I pag. 69—75; conf. eiusdem uiri doctissimi de Latinorum codicum subscriptionibus commentariolum (Vratislau. a. 1872) pag. 5.

^{b)} Singulos foliorum fasciculos haec Goescheni tabula demonstrat, in qua foliorum inter se cohaerentium numeri interposita lineola copulantur: I. 2—9 3—8 4—7 5—6 II. 10—17 11—16 12—15 13—14 III. 18—25 19—24 20—23 21—22 IV. 26—33 27—32 28—31 29—30 V. 34—41 35—40 36—39 37—38 VI. 42—49 43—48 44—47 45—46 VII. 50—57 51—56 52—55 53—54 VIII. 58—65 59 60—64 61 62—63 IX. 66—73 67—72 68—71 69—70 X. 74—81 75—80 76—79 77—78 XI. 82—89 83—88 84—87 85—86 XII. 90—95 91—94 92—93 96 XIII. 97—104 98—103 99—102 100—101 XIV. 105—112 106—111 107—110 108—109 XV. 113—120 114—119 115—118 116—117 XVI. 121—126 122—125 123—124.

recentior saeculi octavi. In foliis bis scriptis sub nouissima scriptura latet antiquissima illa, quam saeculum quintum referre dixi^{a)}. Haec Gaii institutiones continet, illa et ipsa partem eorum librorum Hieronymi exhibet, qui eodem saeculo paulo post ab alio librario, cuius manum nouissimam appellauit, iterum ex eodem archetypo descripti sunt^{b)}. Quae autem fragmenta Hieronymi in foliis ter scriptis sub nouissima scriptura lateant, academia Caesarea Vindobonensis olim publici iuris faciet: eius enim iussu et trahente opportunitate, ut omnes officii partes exquerer, haec uetustatis sanctitate commendata fragmenta primus anno 1867 accuratissime descripsi; antea Hieronymus prae Gaio neglectus iacebat.

Nec mirum quod hoc modo pristinus foliorum ordo prorsus immutatus est nec pauca folia inuersa sunt^{c)}; solebat enim librorum arbitrium in pristinum ordinem quam maxime grassari.

Gaii institutiones quomodo ex his Hieronymianae scripturae tamquam

^{a)} Folii 2^r uersus 10—21 a nouissima scriptura uacant.

^{b)} De ea re hanc coniecturam protulit Goeschen: »Membranae codice XIII. comprehensae, praeter primum et ultimum folium, antiquitas iuridici argumenti volumine continebantur. Procedente uero tempore librarius aliquis, qui transcribendi quaedam S. Hieronymi scripta consilium ceperat, nouarum atque integrarum membranarum copia destitutus, uetere illo libro potitus, membranas, quae nunc codicem XIII. efficiunt, ita tractavit, ut eas ad rescribendum idoneas redderet; deinde nonnullis rescriptis, novum, quod molitus erat, opus imperfectum reliquit. Postea tamen de exarando S. Hieronymi exemplo iterum cogitatum est; adhibitaque sunt praeter eas, quae ante uacuae relictae erant, codicis plagulas, rescriptae quoque, nunc recentiore, ut olim antiquiore, scriptura deleta: nam quae iam placebat noui libri ratio, ab ea fortasse, quae ante placuerat, differebat; denique prius illud, quod imperfectum manserat, exemplum alia manu scriptum erat.« Ceterum moneo Hieronymi epistulas propter amplitudinem saepius particulatim descriptas esse. Media scriptura quattuor quaterniones occupantur.

^{c)} Subiecta Goescheni tabula eum, qui nunc est, foliorum ordinem cum pristina paginarum serie componit: ille numeris maioribus, haec minoribus significatur; folia inuersa asterisco notata sunt: 2 39,40 3 113,114 4 17,18 5* 107,108 6* 97,98 7 31,32 8 123,124 9 41,42 10 161,162 11 33,34 12 99,100 13 115,116 14 121,122 15 105,106 16 47,48 17 167,168 18 171,172 19 95,96 20 149,150 21 103,104 22 101,102 23 147,148 24 109,110 25 157,158 26 165,166 27* 3,4 28 61,62 29 21,22 30 27,28 31 51,52 32* 13,14 33 163,164 34 177,178 35 65,66 36 173,174 37 83,84 38 89,90 39 157,158 40 79,80 41 183,184 42 251,252 43* 175,176 44 207,208 45* 179,180 46* 181,182 47 213,214 48* 185,186 49 237,238 50 1,2 51 203,204 52 189,190 53 9,10 54 7,8 55 201,202 56 217,218 57 15,16 58* 29,30 59* 93,94 60 153,154 61* 139,140 62 57,58 63 55,56 64 143,144 65* 19,20 66 205,206 67 43,44 68 211,212 69 81,82 70 91,92 71 209,210 72 37,38 73 215,216 74 245,246 75 5,6 76 127,128 77* 199,200 78* 191,192 79 137,138 80 11,12 81 243,244 82 231,232 83 227,228 84 49,50 85 69,70 86 75,76 87 63,64 88 225,226 89 221,222 90 73,74 91 141,142 92 239,240 93 249,250 94 155,156 95 71,72 96* 195,196 97 145,146 98 119,120 99 77,78 100 141,142 101 125,126 102 67,68 103 117,118 104 151,152 105 223,224 106 129,130 107 193,194 108 25,26 109 23,24 110 197,198 111 135,136 112 229,230 113 247,248 114 45,46 115 159,160 116* 59,60 117* 53,54 118 169,170 119 35,36 120 241,242 121 131,132 122 233,234 123 87,88 124 85,86 125 219,220 126 133,134.

inuolueris in lucem protractae sint, ut ipsius Ioannis Friderici Ludouici Goeschen uerbis referam, pietas suadet. Itaque quae secuntur, sunt tota Goescheni^{a)}:

»Bibliotheca Capitularis Veronensis, librorum manuscriptorum copia atque praestantia celebris, maxime membranarum, quae iuridici argumenti sunt, excellit. Inter quas primum fere locum ... obtinent ... hae:

- »1. Codex membranaceus rescriptus, olim XV., nunc XIII., quo sub quibusdam S. Hieronymi scriptis genuinae Gaii Institutiones continentur.
- »2. Folium singulare membranaceum, in quo de praescriptionum et interdictionum iure exponitur, ipsum quoque ad genuinas Gaii Institutiones pertinens^{b)}.
- »3. Folia membranacea duo, ... incerti auctoris fragmentum, quod in iure fisci declarando versatur^{c)}.

»Folia, quae sub numeris 2. et 3. recensui, parvulo insunt volumini^{d)}, »uarii argumenti fragmenta complexo, cui titulus inscriptus legitur hic: »Vetera Paralipomena Mss. Codicum Capituli Veronensis, a Ioanne »Iacobo de Dionysiis Veronensi canonico in unum collecta. 1758.«

^{a)} Excerpsi et haec et reliqua, quae in hoc prooemio Goescheno uindicauit, ex praefatione Goescheni primae editioni (Berolini a. 1820) praemissa; pauca tacitus correxi duce fere ubique ipso Goescheno (in editione II^a).

^{b)} Hoc folium [Gai. inst. IIII, 134—144 = pag. 235, 236] ut potuit delineauit Ignatius Comes Beuilacqua Lazise eiusque imaginem lithographi arte exceptam una cum specimine nouissimae scripturae, qua Hieronymi epistulae exaratae sunt, primae editioni addidit Goeschen. Quod simulacrum cum penicillo conficeretur, in summa litterarum uarietate bona cum malis confusa sunt. Itaque abiecta incerta admodum huius adumbrationis fide photographi Veronensis artem anno 1868 sollicitauit, qui scripturae folii illius uersi imaginem sollerter excepit. Quo exemplo ornata magis quam onerata uideri hanc editionem cupio.

^{c)} Has laceras membranarum lacinas optime delineatas editioni fragmenti de iure fisci adiecit Paulus Krueger Lipsiae a. 1868. Idem in praefatione diligenter de membranarum condicione egit.

^{d)} Nuper haec tria folia e uetere compage soluta uitroque inclusa sunt. Ceterum antiquitas quoque haec fragmenta alii codici praefixa fuisse Kruegero (conf. l. l. pag. 6 not. 4), qui omne tunc studium atque omne ingenium contulit ad ueteris iuris fontes cum codicibus conferendos, anno 1868 persuasi; cui tum haec scripsi: »Praefixa olim saeculo VIII fuisse duo illa folia, quae fragmentum de iure fisci continent, alii codici, qui opus aliquod S. Hieronymi continuerit, conicio; leguntur enim in folii alterius pagina recta (us. 24) partim supra ipsum fragmenti contextum minio a manu saeculi VIII exaratae hae litterae inhiern (i. e. in Hieronymum); cumque huius rubricatoris manus si non eadem saltem coeua ei esse uideatur, cui textus Hieronymianus debetur quo Gaiianae institutiones rescriptae sunt, et haec duo folia et simul folium illud Gaiianum non palimpsestum tegumento libri Veronensis XV (13) olim conglutinata adhaesisse opinor, cum praesertim istarum membranarum forma, qualis saeculo VIII fuisse uidetur, ad Gaiianorum foliorum formam proxime accedat.«

»Iam, quo pacto in publicum emerit harum membranarum notitia, »exponendum est¹⁾.

»Vtriusque, de quo dixi, fragmenti, tam ejus, quod de praescriptionum »et interdictorum, quam ejus, quod de fisci jure agit, primus meminit, mag- »num illud Italiae decus, Scipio Maffei. Hunc enim in codicum Capitu- »larium manu exaratorum indice, quem suae Veronensis civitatis descriptioni »inseruit, cum scriberet: , Più carté lacere e sciolte d'antico majuscolo, una »delle quali par fosse d'un codice delle Pandette, ed altra d'un' opera d'antico »Giurisconsulto; quai codici se si fossero conservati, niente si ha in tal »genere, che lor si potesse paragonare²⁾, ad nostra fragmenta respexisse »constat. Neque tamen in eo substitit Maffei. Nam in Opusculis suis »ecclesiasticis³⁾, ubi codicum Capitularium thesaurum diligentius recenset, pri- »mum quidem, pag. 61., brevi hac annotatione fragmenta nostra significat: » , Carte lacere da un codice delle Pandette, o d'antico Giurisconsulto; ' deinde »verò, p. 90., plenius ea persequitur ita: , Legum mentio chartarum frusta »quaedam mihi in memoriam revocat a vetustissimo codice olim decisa, in »quo antiqui Iurisconsulti interpretatio habebatur, aut compendium quoddam »Iustiniani Institutionum. Haec verba, velut ex horreo incenso grana, aucu- »patus sum. Libri quarti XV titulum statim agnosces'. Quae sequuntur, »fragmenti de praescriptionum et interdictorum jure satis amplam partem, a »verbis *Superest, ut de interdictis dispiciamus*, quae pag. 1. lin. 19. leguntur, »usque ad verba *quorum bonorum*, quae pag. 2. lin. 22. continentur, exhibent. »Post quae ita pergit Maffei: , In pagella altera: *ancilla Caesaris, quae »liberos habuit*. Haec verba ex altero illo fragmento de jure fisci deprompta »sunt, ubi in folii posterioris columna prima lin. 23. et 24. leguntur. Quae

¹⁾ »Conf. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, herausgegeben von »F. C. v. Savigny, C. F. Eichhorn und I. F. L. Goeschel. Dritter Band. Berlin »1817. pag. 129. sq. — Abhandlungen der historisch-philologischen Klasse der Königlich- »Preussischen Akademie der Wissenschaften aus den Jahren 1816—1817. Berlin 1819. pag. »307. sq. — Göttingische gelehrte Anzeigen. 1816. pag. 2009. sq.; 1817. pag. 601. sq. et »pag. 1056.; 1818. pag. 17. sq. et pag. 1349. sq. — Leipziger Literatur-Zeitung. 1816. pag. »2529. sq.; 1817. pag. 2641. sq. — (Ignazio Conte Bevilacqua Lazise) Notizia »d'alcuni Frammenti di antica Giurisprudenza Romana scoperti nell' anno MDCCCXVII »fra i Codici della Biblioteca del Capitolo Canonico in Verona. Vicenza da Bartolomeo »Paroni 1817. 8. — Thémis ou Bibliothèque du Jurisconsulte. Tome premier. Troisième »Livraison. Paris. 1820. pag. 288. sq.

²⁾ »Verona illustrata. Parte terza. Verona. 1732. 8. cap. 7. pag. 464.

³⁾ »Istoria Teologica delle dottrine e delle opinioni corse ne' cinque primi secoli della »Chiesa in proposito della divina Grazia, del libero arbitrio, e della Predestinazione. Si »aggiungono alcuni Opuscoli Ecclesiastici dell' Autor medesimo con importanti Anecdoti »in membrane antichissime rinvenuti. Trento. 1742. fol.

»vero adjicit Maffei: ,et in alia: *secundum naturalem significationem »verum esse debet*' etc., ea iterum ad fragmentum de praescriptionum et »interdictorum jure referenda sunt. . . Eodem denique pertinet scripturae speci- »men, quod in secunda tabula, quae Opusculis ecclesiasticis jungitur, sub »numero X. aeri incisum conspicitur, repraesentans illud paginae 2. lineas »5—9. a verbis *unde omnia interdicta* usque ad verba *editis formulis*. Cujus »speciminis postea partem aliquam (pag. 2. vers. 5—7.) iterum aeri incisam, »atque etiam typis, licet minus accurate, exscriptam Novi tractatus de re »diplomatica auctores exhibuerunt⁴⁾.

»Quod ad codicem XIII. attinet, multo tardius evenit, ut juridicum ejus »argumentum innotesceret; quippe quod occultum manserit ad novissima us- »que tempora. Quamquam codicem ex palimpsestorum numero esse, Maffe- »ium minime fugerat: cujus rei testis est librorum manuscriptorum catalogus, »qui in Bibliotheca Capitulari asservatur, manu exaratus, a Maffei com- »positus, post hujus autem obitum a doctissimo Antonio Masotti recogni- »tus⁵⁾; in eo enim de codice nostro inter alia leguntur haec: ,Multae ex »chartis codicem alium constituerant, dilutis siquidem anterioribus literis ac »deletis, quae nunc cernuntur superinductae sunt, quod et in aliis codicibus »animadverti pluries, primae scripturae satis se prodente vestigio, ac si an- »tiquitus adeo infrequentes occurrerent ovinae pelles, ut nisi alterius interitu »novus liber oriri non posset⁶⁾. Itaque, codicem XIII. rescriptum esse, ne- »que Maffei ignoravit, neque Masottius, quamquam hanc notitiam typis »vulgare supersederunt ambo; quale autem esset deletae scripturae argumen- »tum, id vel ipsos latuit.

»Nulla igitur de singularibus codicibus XIII. dotibus apud viros doctos erat »suspicio. Quae vero de reliquis illis, quarum mentionem habuimus, mem- »branis publici juris fecerat Maffei, ea, in Germania saltem, oblivio fere »deleverat; ita ut Celeberrimus Hauboldus, cujus ingentem eruditionem nihil »fere solet fugere, memoriam eorum peculiari programme⁷⁾ renovandi optimo »jure consilium caperet. In quo libello elaborando cum adhuc occupatus esset, »nova atque inopinata accessione aucta est Veronensium membranarum cogni-

⁴⁾ »Nouveau Traité de diplomatique. Tome troisième. Paris. 1757. pag. 208. Tab. 46.

⁵⁾ »Constat duobus voluminibus in fol. Titulus sic habet: Scipionis Maffei Bi- »blioth. Manuscripta Capitularis recognita digesta suppleta sub auspiciis Amplissimi Capituli »ab Ant. Masotti Biblioth. Veronae MDCCLXXXVIII.

⁶⁾ »Locum hunc exhibet Vol. I. pag. 62.

⁷⁾ »Notitia Fragmenti Veronensis de Interdictis. Auctore Christiano Gottlieb »Hauboldo. Lipsiae. 1816. [In Hauboldi opusculis academicis, vol. II. Lips. 1829. »p. 327—346.]

»tio. Quam Illustrissimi Niebuhrii, in quo splendidum ingenium, an incomparabilem doctrinam magis admireris, nescias, immortalis debemus merito. »Is enim anno 1816. ab Augustissimo Borussorum Rege Romam missus, ut ibi »Regii ad Sedem Apostolicam Legati locum occuparet, in transitu Bibliothecam »Capitularem Veronensem lustravit: cumque in codicem XIII. incidisset, non »modo, antiquissima scriptura veteris alicujus Iurisconsulti opus contineri, »statim animadvertit; sed, gallae infuso adhibito, in folio 97. deletae scripturae ductus tam prospero successu restituit, ut ejus transcribendi facultatem »nancisceretur. Praeterea fragmenti de praescriptionum et interdictorum jure, »quod genuinis Gaji Institutionibus adjudicare non dubitavit, plenius atque »accuratius exemplum composuit, quam quod olim typis vulgaverat Maffei. »Tandem ejus quoque fragmenti, quod ad tractatum de jure fisci pertinet, »transcribendi fecit periculum: et licet temporis angustiis impediretur, quominus harum membranarum, quarum pessima est condicio, accuratum exemplum absolveret, magni tamen aestimandum erat vel minus absolutum earum »apographum; omni enim antea destituebamur certa atque definita hujus fragmenti notitia. Quae omnia biduo, eoque ne integro quidem, Niebuhrium »perfectis, ei, qui difficultatum in ejusmodi rebus superandarum gnarus est, incredibile videri possit. Operae fructum Niebuhrius cum Illustrissimo Savinio »communicavit. Qui, ut typis mandarentur, quae Niebuhrius transcripserat, »sedulo curavit⁸⁾. Propria praeterea eaque, ut solet, doctissima atque acutissima adjunxit commentaria, in quibus, ut alia multa, ita hanc quoque conjecturam in medium protulit, antiquum codicis XIII. contextum ex genuinis »Gaji Institutionibus repetitum esse, fragmentumque de praescriptionum et »interdictorum jure hujus codicis aliquando fuisse partem⁹⁾. Quae cum mox »per universam Germaniam vulgarentur, tanta exorta est doctorum virorum »de codicibus Veronensibus expectatio, tantumque imprimis codicem XIII. »penitus cognoscendi desiderium, ut Academia Scientiarum Regia Borussia »viros duos Veronam mittere constitueret, qui, quod incepisset Niebuhrius, »quantum fieri posset, perficerent. Idque negotium Celeberrimo Bekkero, »philologo primario, Academiae socio, mihiq; datum est. Itaque mense Majo »anni 1817. Berolino profecti sub mensis finem Veronam venimus. Cum »tamen ea sit Bibliothecae Capitularis legibus instituta ratio, primum ut »codicis alicujus domum auferendi nemini umquam venia detur; deinde ut Bibliothecae scrinia publicis usibus unam tantum singulis diebus horam patere

⁸⁾ »Vid. Zeitschr. f. gesch. Rechtsw. III. p. 140—146. 150—158. 165—168.

⁹⁾ »Vid. Zeitschr. f. gesch. Rechtsw. III. p. 172.

»soleant: illud nobis ante omnia curandum erat, ut diutius in Bibliotheca »commorandi facultatem nancisceremur. Praeterea eam esse codicis XIII. »conditionem statim intelligebamus, ut in eo enucleando, nisi chemicis remediis adhibitis, frustra operam consumpturi essemus. Igitur ut gallae infuso, »quod nobis quidem omnium remediorum unum se probavit, uti liceret, a »Reverendissimo Capitulo venia petenda erat. Qua re effectum est, ut a »medio demum Junio ex voto nobis procederet suscepti mandati executio, »quae, cum aliqua tamen intermissione, ad medium fere Octobrem occupatos »nos tenuit. Bekkerus quidem, ut alia eaque gravissima litterata negotia »ab Academia Regia sibi commissa expediret, jam exeunte mense Julio »Mediolanum se contulerat; neque tamen solum me reliquerat. Clarissimus »enim Hollwegius, Universitatis litterariae Berolinensis, ubi jam egregie »Professoris partes sustinet, eo tempore alumnus, cum difficultatum, quas »haberet codicis XIII. explicatio, fama ad eum perlata esset, litterarum amore »ductus, sua sponte operam suam oblaturus ad nos venerat: cujus industriae »atque sollertiae quantum debeam, dicere vix possum. Iam vero ut, quae »praestiterimus, breviter demonstrarem, primum ea, quae Niebuhrius confecerat, exempla diligenter et recognovimus et supplevimus: deinde ea, quibus »juridicum codicis XIII. argumentum comprehenditur, quaeque prorsus »incognita erant antea, pleraque omnia transcripsimus; ut, quae inexplicata »nobis relinquenda fuerint, vix nonam totius codicis partem efficiant: denique »illam, quam supra significavi, Savinii conjecturam verissimam invenimus... »Neque vero, cum prosperum hunc cogito eventum, temperare mihi possum, »quin grata mente nominem Viros Amplissimos atque Generosissimos, Comitem de Goes, Supremum totius Venetae provinciae Praesidem, Liberumque »Baronem de Lederer, Veronensi regioni Praefectum, qui summo studio »nos adjuverunt. Multum porro amicitiae debemus tum Celeberrimo Iosephi »Zamboni, physici insignis, tum Illustrissimi Comitis Ignatii Bevilacqua »Lazise, litterarum non fautoris modo, sed etiam cultoris. Hic vel postquam Verona abieramus, incepti nostri studiosissimum se praestitit; quippe »qui ejus notitiam eleganti libello cum popularibus suis communicaverit¹⁰⁾, »et tam fragmenti de praescriptionum et interdictorum jure, quam loci alicujus »ex S. Hieronymi epistolis, qui extat in codice XIII., sua manu exaraverit »imaginem nostro usui destinata, qua singuli quique archetypi ductus accuratissime exprimuntur. Cum autem a Reverendissimi Capituli decretis »potissimum penderet suscepti operis eventus, illud nobis omnium maxime

¹⁰⁾ »Vid. supra not. 1.

»exoptatum contigit, quod Reverendissimi Domini Marchionis Dionysii
»Caroli Dionisi, Sedis Episcopalis Vicarii Generalis, et Reverendissimi
»Domini Comitis Bartholomaei Guarienti, Bibliothecae Capitularis An-
»tistitis, Virorum omnibus humanitatis dotibus insignium, benivolentiam nobis
»conciliavimus. Tanta imprimis excellentissimi Comitis Guarienti erga nos
»fuit comitas, tantaque liberalitas, ut nulla, qua consilia nostra promotum
»viri sentiebat, molestia gravari videretur.

»Bekkerus illis, quae supra tetigi, Academiae Regiae mandatis diu-
»tius in Italia detinebatur^{a)}; mihi vero cum Hollwegio reverso, postquam
»in Academiae consessu de itinere rettuli, Gaji Institutiones Fragmentum-
»que de Iure Fisci edendi munus injunctum est. etc.«

Et profecto laudabiliter satisfacit Goeschen primi editoris muneri. Multa enim quae nunc facillima intellectu uideantur, difficillima fuisse inuestigatu schedae illae demonstrant, quae a Goescheno Bekkero Bethmann-Hollwegio Veronae confectae et a Goescheno mox descriptae sunt^{b)}. Quem cum Bekker et Hollweg, qui comites ei erant illo tempore et laboris socii, praesentes ita adiuuissent, ut quis quoque loco lectiones uel oculis inuenisset primus uel iudicio expendisset, dici nequiret, in suum cuique tribuendo accuratus esse non potui. Itaque ubi lectiones in schedis illis propositas ipse propter membranae tabem neque confirmare poteram neque refutare, Goescheno iuris ciuilibus inprimis perito et Bekkeriana et Hollwegiana^{c)} adiudicaui. Ea omnia, quae ex his schedis in contextum recepi, hoc parenthesis signo ( ) circumscripsi: uelut pag. 35, 23 hoc signum indicat **ICI** × **⊙** × **CSINION** × **CIC** × **απεραλι** × **css** × **iccia** [⊙] litteras a me ipso dispici non potuisse sed solis schedis Goescheni deberi^{d)}. Eas litteras, quae in his ipsis interrogationis signo notatae sunt, punctis adumbraui: uelut 35, 23 **⊙** indicat in

^{a)} Conf. quae Ernestus Immanuel Bekker iurisconsultus Immanuelis philologi filius de ea re rettulit in *annal. Boruss.* XXIX pag. 23 seq.

^{b)} Conf. de his schedis, quae nunc una cum schedis Bluhmianis et cum apographo fragmenti de iure fisci in bibliotheca regia Berolinensi (msc. lat. fol. 308) adseruantur, Bethmann-Hollweg in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* uol. V pag. 362 sqq. Memoria inprimis digna sunt quae pag. 365 docentur: »Wenn die Göschen'schen Scheden die Grösse einer Lücke durch eine Reihe von Sternchen angeben [conf. e. g. pag. 35 uers. 23], so bezeichnen diese nicht ganze Buchstaben, sondern einzelne Striche, deren jeder Einen Buchstaben, z. B. i, aber auch zwei Einen z. B. ein n oder u und drei z. B. ein ω bilden können.«

^{c)} In una pag. 30, quam solum Hollwegium legisse Goeschen adnotauit, illi suum tribuere potui.

^{d)} Pro his ipsis litteris quid Bluhme dispexisse sibi uisus sit, docet nota huic uersui a me subscripta, in qua | lineola significat uersus finem Bluhmio apparuisse.

schedis extare **⊙**; item punctis adumbratas reddidi eas litteras, pro quibus aliam quoque legi posse superscripta litterula ‚cursiua‘ docet: uelut ibidem **⊙** in fine uersus indicat **C** litteram tam incertam uisam esse Goescheno, ut ipse eodem iure **S** legi posse adnotaret.

Noua tamen libri Veronensis collatione opus esse ipse Goeschen intellexit^{a)}. Quam ut absolueret, Fridericus Bluhme annis 1821 et 1822 locos difficiliore iterum temptauit^{b)} remedio Giobertino^{c)} parum feliciter usus. Ad quod remedium quamuis omnes labes, quas codex traxerit, reuocare nefas sit, tamen non paucarum membranarum nitor cum squalore commutatus est; atque etiam nunc modo caerulea modo pulla illuies e Bluhmianis uenenis residua praecipue in mollioribus^{d)} membranarum paginis Gaianam scripturam adeo tegit, ut de lectione prorsus desperandum sit. Neque effugit Bluhme uirorum doctorum reprehensionem et exagitationem; attamen acriter intenta oculorum acie et adiuuante sole aliquot locorum maculorum lectionem absolueri potui^{e)}. Adde quod minutae illae schedae Bluhmianae, quae in bibliotheca Berolinensi (msc. lat. fol. 308) adseruantur, imperfectam lectionem tradunt, maxima pars eorum, quae Bluhme expiscatus erat, infelici casu periit, de quo ipse rettulit in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* uol. III (1864) pag. 446 sqq. Quae ex schedis Bluhmianis, quibus ne ipse quidem multum auctoritatis tribuit^{f)}, in contextum recepi, his uncinis [ ] saepsi: uelut pag. 35, 22 hoc signum indicat **MAN** litteras a me ipso dispici non potuisse sed solis schedis Bluhmii deberi; alia in notis commemorauit; ceterum in reddendis ductibus Bluhmianis eandem rationem secutus sum quam in Goeschenianis. Accidit autem Bluhmio nonnumquam, quod solet fere eis accidere, qui primum ingressuri sunt palimpsestorum lectionem, ut irretitus illecebris

^{a)} in praefatione primae editioni praemissa pag. XVII: »Perfecta . . . editio repetitam requirit codicis XIII. collationem.«

^{b)} Conf. Bluhmii *Iter Italicum* I (1824) pag. 261 sq.

^{c)} Remedium Giobertinum descripsit Bluhme l. l. IIII (1836) pag. 188. 189; conf. idem in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* uol. III pag. 451.

^{d)} In notis, quas contextui subieci, molliores paginas non bene ‚exterioribus‘ uocauit, tenaciores ‚interiores‘. Conf. quae de harum differentia exposuit Bluhme in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* uol. III pag. 452.

^{e)} Errauit enim A. F. Rudorff sic statuens (in *annal. academ. Berolin.* 1865/6 pag. 338 sq.), sub illuue illa nihil omnino dispici posse.

^{f)} Bethmann-Hollweg in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* V pag. 366 de his recte ita iudicat: »Was die Bluhme'schen Scheden betrifft, so halte ich das Ergebniss ganzer Sätze und Worte, welche sie enthalten, für ein durchaus gesichertes; die einzelnen Buchstaben oder Zeichen scheinen mir öfter der Handschrift abgezwungen und insofern eine freiere Behandlung zuzulassen.«

fallacium umbrarum, quae ex paginis auersis interlucabant, ea legisse se crederet quae legere cupiebat. Quid autem de ceteris singillatim dicam? Vno eoque luculento et maximo exemplo paginae 5 testor aliquid humani uiri doctissimo aliquotiens accidisse in fragmentis litterarum pronis et supinis describendis:

Quaecumque ex schedis Goescheni et Bluhmii ad crisin Gaiam recte instituendam promi et typis describi poterant, editioni a. 1842 curatae diligenter subiecit Carolus Laehmann.

Tum «codicis Veronensis apographum ad Goescheni Hollwegi Bluhmii schedas compositum scripsit lapidibusque exceptam scripturam publicauit Eduardus Böcking» (Lipsiae apud Salomonem Hirzelum a. 1866). Qui cum constantia adsiduitate perseuerantia ad memoriam posteritatis insignibus institutam rationem amplexus ac persecutus esset, ut erat in artificio scribendi exercitatissimus, si non imaginem tamen simulacrum libri Veronensis diu impigreque scriptitando effecit, quo quasi rectore et moderatore uterentur uiri docti in crisi Gaiam periclitanda. Atque unica illa diligentia, quam in dubiis litterarum hastis et apicibus imitandis de industria sequebatur, grata nobis acceptaque fuit et bene opitulata est in codice denuo conferendo. Postea dum ipsas triumuirum schedas Berolino ad me delatas denuo totas excutere mihi licet, leuculos quosdam errores, quos in describendis schedis ne Boeckingii quidem diligentia effugerat, tacitus correxi. Neque enim confirmare argumentis uolui ea quae in codice primus legi neque contraria refutare; breuitatem ego custodiendam esse putavi, cum causa permittere uideretur.

Interim codicem in locis dubiis post Bluhmii denuo inspexerat^{a)} Iosephus Tedeschi iurisconsultus Veronensis ad nouam Gaii editionem adornandam, quae cum uersione Italica a. 1857 duobus uoluminibus comprehensa prodiit Veronae ex aedibus Mineruae; quam crassa autem Minerua hoc tirocinium palaeographicum uir doctus sustinuerit, ex paucissimis illis lectionibus apparet, quas in adnotationibus protulit; neque igitur discrepantium lectionum Tedeschii ulla ratio habenda est^{b)}.

Neque exigua pars foliorum modo flexibilia et tenerorum modo molli-

^{a)} Conf. *Instituzioni di Gajus commentarj quattro etc.* ed. Tedeschi uol. I pag. XXV: «Ricorremo eziandio pei luoghi dubbj all' ispezione del Codice Capitolare, benchè dopo gli studj di tanti uomini insigni che ci precedettero, e nello stato deplorabile in cui questo ora si trova, sarebbe stata in noi temerità presumere di aggiungere gran fatto ai lavori, che meravigliati vedemmo con infinita diligenza condotti.»

^{b)} Conf. quae dixi in *Actis philolog. Wirceburg.* 1868 pag. 122 sq.

rum nec satis uolubilia tam difficilis lectu est, ut id quod conarer ipse saepius desperauerim me consequi posse. Omnino autem si quando tiro in palimpsestum incidas, primo obtutu uerbum prorsus nullum uel millesimam partem uix intellegas: nam ubi culmina apicesque litterarum uideas, non ideo cernis uocabula.

Ipse mense Maio anni 1866 iussu academiae litterarum regiae Borussicae Veronam adii, postquam Gaium saepe ac studiose lectitavi et Mediolani in bibliotheca Ambrosiana nec non Romae in Vaticana complures libros rescriptos legendo percurri. Palimpsesti enim quasi cotes sunt oculorum, qui dum adfixi adhaerent membranis, plus ad dispiciendas litterarum umbras momenti adfert exercitatio quam natura. Sed accedit aliud: oculis enim librorum rescriptorum ductus non percipiuntur nisi recondita quadam ratione ac uis quadam animi diuinante et sentiente; qua quae inuenta et excogitata sunt, confirmata deinceps dignoscuntur oculis. Ita fit, ut oculi sine diuinatione, diuinatione sine oculis nihil proficere possit. Nec raro ubi quae in animo inest praesagatio oculos praestrinxit, denuo inspecto codice dubites, utrum illa uerba an portenta sint, quae olim litterarum uestigia rimans conspiceri tibi uisus sis. Deinde lectio pendet ex aderetione et diminutione solis meridiani; quo modo recte modo oblique oblato et nonnumquam limis spectans pactorum modo quo diutius in palimpsestis legendis uersatus eris, eo felicius eris in internoscendis litterarum trabieulis: nam saepius ubi ipsum atramentum fere totum euauit et ne fortissimis quidem medicamentis adhibitis eminens litterarum effigies resuscitari potest, memoria litterarum deperditarum et adumbrata imago superest tenuibus sulcis in membrana seruata; uis enim calami membrana imprimitur non nimio secus ac cera. Accedit denique quod prompto semper ad diuinandum animo opus est: eo enim ipso temporis momento, quo Phoebus ridet, periclitandae sunt uires ingenii; quodsi aliquamdiu cunctatus eris, amittes discernendi facultatem, si nimis properaueris, non adsequeris; ita fit, ut cum sensim dissuere obscura fragmenta litterarum et componere uel interrupta contexere nequeas, uerendum sit, ne in non nullis haerens, quae certo dispexisse tibi uideare, repente praecidas totius loci intellegendi facultatem.

Sed ut eo reuertar, unde digressus sum: Veronam igitur profectum Carolus comes Giuliani bibliothecae capitularis praefectus, quem ego in primis amo carumque habeo, insigni ac prorsus unica liberalitate adiuuit, et quod antea petentibus denegatum erat, mihi permisit, ut libri male habiti lectionem denuo experirer. Itaque dum Giuliani ipse magna cum uoluntate se adplicat ad codicum Veronensium descriptionem absoluendam, ego patien-

tiam omni modo colendi et reuerendi capituli temptavi eaque folia denuo contuli, quae lectu faciliora esse uiderentur.

Sed cum mense Iunio anni 1866 intellectum esset coalescere Italarum hominum multitudinem in populi unius corpus nulla re praeterquam armis posse et rumores de bello proxime instante Veronae tenus caluissent, iniquitate temporum motus, quia ornamenta pacis una cum subsidiis belli uix apte parari posse uidebantur, studia aliquamdiu intermisi, intermissa post nouem mensium interuallum resumpsi. Per hoc tempus, cum in iure ciuili uix satis instructus essem neque ut tiro in iurisconsultorum familiaritatem intrare auderem, fontes iuris Romani, quos antea summam obiterque cognitos percursosque habebam, et doctorum inter se dissensiones ac discidia accuratius perlustravi; nam sine notitia rerum nec intellegi quidquam nec inueniri in his rebus posse dudum perspexeram. Tum uere proximo Veronam reuersus eam partem laboris, quam inchoatam reliqueram, mensibus aestiuis annorum 1867 et 1868 absolui — nam per brumae tempus propter caeli caliginem laborem inuitus intermisi. Peropportune autem mihi cecidit, quod anno 1867 Theodorus Mommsen, anno 1868 Paulus Krueger per complures uterque menses Veronae in eadem bibliotheca capitulari cognatis studiis operam dederunt et propter me adsidentes consulenti amico qua sunt doctrinae copia numquam non praesto fuerunt. Hi uiri familiarissimi summaeque necessitudinis ac fidei uinculis mecum coniuncti magnum adiumentum adferebant ad meam iuris scientiam amplificandam excolendamque; horum prudentia libidini meae coniectandi moderatrix erat; horum adhortatione celeribusque ingeniorum motibus, quibus telum mihi subministrabatur quo armatus denuo adgrederer locos desperatos, permultum me debere libenter gratoque animo profiteor.

Neque illud hoc loco praetermittendum, quod pertinet ad liberalitatem Giuliani quanta fuerit intellegendum: qui cum omnia permittere uellet, quae utilitatis aliquid habere posse uiderentur ad peregrinorum studia adiuuanda, et dissuendi codicis et nouis remediis chemicis temptandi quamquam non fuit suasor approbator certe fuit neque quidquam mecum de damnis a Bluhmio illatis expostulauit. Nunc igitur quaterniones commodius soluti et separati et a situ uindicati iacent cistae inclusi et charta satis uestiti saeptique; qui cum olim nimis arte nexi et conglutinati uno uolumine confinerentur, cauendum fuit, ne rugosae et tenuissimae membranae ui intensae scinderentur. In remediis autem chemicis adhibendis et parcus fui et cautus, neque quidquam grauius a me commissum esse conscius mihi sum; immo eatenus progressus sum, quoad progredi mihi licere arbitrarer. Nam cum remediorum aliis extenuari aliis inflari aliis uariatam distingui scripturam ideoque aliis

nihil aliis magis me adiuuari facili negotio expertus essem, sicubi ne apriatione quidem quidquam sine nouis remediis dispici posse uidebatur, in 'exterioribus' paginis kalio sulphurato usus sum, in 'interioribus' auctore Augusto Guilelmo Hofmann Berolinensi eo remedio, quod in annalibus philol. a. 1868 (pag. 546 not. 1) accuratius descripsi: hoc igitur qui uti uolet, kalii sulphocyanati (aut ammonii sulphocyanati) grana aqua diluat admixtis paucis guttis acidi muriatici. Illud partim luteolum partim liuidulum colorem relinquit, estque dum madet non bene olens sed admodum asperum; hoc dum dilabatur, litterae emergere uidentur pallidulusque earum color quasi laeta et subrubea incrementa capit, ubi exaruit, uestigio nullo relicto pristina caligo ductibus offunditur. Quibus in remediis adhibendis id unum uidendum est ne parum aquae admisceas: quod ubi neglexeris, fragilis et tabescens membrana subita ruina collabatur sustinerique nullo modo poterit sed foedas aget rimas. Quodsi qua pagina nimis tenuis ad tactum uel remediis Bluhmianis nimis maculata esse uidebatur, neque ulla apparebat spes fore ut meis medicamentis litterae Gaianae nudaee et uenustae omni Hieronymianae scripturae uelo tamquam ueste detracta recuperarentur, ad Giuliani uoluntatem me accommodaui, qui uenenis eas solas membranas denuo temptari uoluit, quae adhibendae medicinae uel necessitatem commonerent uel commendarent utilitatem. Neque infitior collationem meam fortasse non omnibus numeris absolutam esse. Quis enim tam stulte arrogans est, ut credat ne speculam quidem esse efficaciora olim medicamenta inuentum iri? Hanc igitur desertarum regionum sterilitatem eis commendo denuo perlustrandam, qui nec molestiarum laborumque diuturnitatem ueriti et nouis fortasse remediis chemicis adiuti in eisdem studiis operam collocabunt. Nec raro — id quod et in eis qui ante me librum Veronensem excusserunt animaduerti et in me ipso saepissime expertus sum — fallaces umbrae forma litterarum indutae, quae uestigiis membranam impressisse uidebantur, quominus genuina lectio dispiceretur, impediabant. Adde quod portentosa librariorum modo somniantium modo quasi insanientium uinique adeo, ut uidetur, cupiditati inseruientium saepe ad falsam coniectandi uiam pellunt, ut quod oculis uideas, ideo te non uidere tibi persuadeas, quia animo id cernere nolis, ut sane difficile sit in locis desperatis finem conferendi facere.

Ea quae expiscatus sum iurisconsultis minoris quam philologis momenti esse uidebuntur; nam cum in libro quarto institutionum Gaianarum propter membranarum tabem non multa eis quae dudum innotuerunt addi potuerint, oratio Gaiana iam apta et concinna reddita est. Quae cum in eis locis, qui olim recte lecti erant, quamquam plenam urbanitatis uenustatem adsecuta

non est, tamen placido ac prope molli gradu procedat seduloque euitet ea quae obscura aut recondita et a discipulorum intellegentia sensuque longius disiuncta uideantur, philologo ante omnia id explorandum erat, quo iure in locis lacunosis uirorum doctorum coniecturis Gaio modo confusae et perplexae modo tamquam praefractae atque elumbes uerborum structurae modo inani uerborum cumulo exaggeratae sententiae obtrusae essent. Qua quaestione quo diutius occupatus eram, eo certius mihi constabat abhorreere a sedato dicendi genere institutionum Gaianarum et ab hac summissione umbratilis orationis duram illam asperamque nec satis rotundam compositionem, qua nec penitus perspecto nec feliciter recuperato scriptoris consilio uerus sanguis orationis Gaianae deperiret. Neque uero acerbius uituperandi sunt iurisconsulti, qui cum nuper ad Gaii emendationem accederent, non raro rectius sensisse quam feliciter correxisse uitia uideantur: immo per mihi mirum uidetur, quod haec aetas philologorum, quasi iuris Romani fere ignara esset aut inuita ad ius descendum declinaret, totum hoc genus dicendi, in quo pauca non pura et quasi candida sunt, prorsus neglexit; attamen Gaii ceterorumque optima aetatis iurisconsultorum libros plus interesse cuiusuis philologi medioeriter in iure uersati studiis ad litterarum Romanarum scientiam recuperandam quam subinsulsam Africanorum scriptorum latinatam uel sophistarum rhetorumque fucum, in quibus perscrutandis multi hodie desudent, prudentes existimatores facile concedent. Sane Gaius cum totus delectaretur in docendo, raro tenue argumentandi filum elegantis artificis exornauit ac ne memorabili quidem illo loco (92, 18), ubi *deleuerit* et *obleuerit* formas uicinas esse uoluit^{a)}, immutatione paucarum litterarum uenustates quaesiuisse uidetur. Idem graecos istos flosculos exuitauit, quibus ex posterioribus iurisconsultis non pauci doctrinam ostentant.

Atque omnino saepius aliorum uirorum doctorum coniecturas reprehendere potui quam corrigere. Saepe enim in palimpsestis ubi quid sit, non dispicis, at quid non sit, dispicis: si ne id quidem, at quantum spatii id occupauerit, uides; supplementa, quae a iurisconsultis in locis lacunosis excogitata sunt, non raro re concinere uerbis discrepare codex me docuit. Itaque in locis desperatis malui nimis incertas, quae passim apparuerunt, litterarum umbras in schedis retinere, ne quid insidiosae aut fallaciter proferrem, cuius indicio simulato freti alii praecipites in coniectandi periculum ferrentur.

Postquam igitur diu multumque dubitauit, utrum huius operae fructum supplementis ad Boeckingianum apographum addendis an nouo apographo

^{a)} Conf. P. Kruegeri »Kritische versuche im gebiete des römischen rechts« (Berolini 1870) pag. 13.

comprenderem, et illum modum per longum tempus praetuli, tandem in eo quod fere probaueram consilio permanere non potui. Itaque admonitionibus amicorum, quibuscum pauca quae inueneram per sermones uel per litteras communicaueram, obsecutus sum: hi enim postulari a me uel potius flagitari nouum apographum adseuerabant: apographo autem non supplementis ideo opus esse, ne quae ipse laboriose expiscatus essem, a legentibus cum sudore acciperentur. Quibus admonitionibus si non ut plus uiribus ualerem certe ut minus timerem effectum est. Iam ex itinere Italico reduci facto princeps et auctor mihi erat regia academia Borussica ad nouum apographum diuulgandum, quae et ipsa adiutrix mihi extitit ad propulsandas si quae essent difficultates. Quod munus cum ideo mihi impositum esse cognouissem, ne etiam atque etiam dubiis coniecturis immutaretur contextus Gaianus, promisi in meque recepi quam breuissimo tempore Gaium editum iri. Nec profecto tam odiosa procrastinatione distulisset hunc laborem, si mihi ullum tributum esset uacuum tempus et liberum.

Gratiam autem, quantam maximam animus capere potest, debeo regiae academiae Borussicae, cuius iussu in inclita Haerteliorum typographorum Lipsiensium officina ad exemplum singulari photographi artificio exceptum noui typi confecti sunt. Quibus cum media quaedam inter utramque quae in codice deprehenditur manum^{a)} forma exprimenda esset, fere cogitata species et tamquam tractabilis imago eius scripturae effecta est, qua saeculo p. Chr. n. quinto optimi calligraphi uidentur usi esse. Moneo igitur litteras, quibus hoc apographum expressum sit, paulo elegantiores et constantiore forma insignes esse quam eas quibus in ipso codice Gaiano usi sint librarii: has enim modo paululum decliues esse modo accliues et quae typis fidelissime redditae ad aspectum deformem habiturae sint. Accedit quod in extremis uersibus litterarum formam sensim minuebant librarii; quod cum typographi accurate imitari non potuerint, ad perfectae imitationis laudem aliquantum deesse concedo. An quisquam sanus ea arte prorsus fideliter multiplicem lineamentorum et notarum (uelut 7, 7, 9 etc.) uarietatem exprimi posse credat? Raro litteris in plumbum incisis corrigentis manus imaginem expressam uel saltem adumbratam oculis legentium subieci (uelut pag. 2, 23), attamen ductuum aequalitas dilapsa quasi corrui, ut claudae potius gibberosaeque quam aequales esse litterae uiderentur (uelut 3, 16); itaque alibi Gaianis typis minutioribus usus sum ad correctoris reliquias reddendas.

Foramina hoc signo ■■■■■ descripsi. Pro eis litteris, quarum lectio nimis

^{a)} A duobus enim librariis codicem Gaianum scriptum uideri dixi pag. 253.

incerta est, punctis distinctas litteras adhibui;*) quibus ubi alia *cursiva* littera superscripta est, pro ea littera, quae in ipso contextu exhibetur, illa quoque intellegi potest, quae supra lineam extat: uelut pag. 6, 21 ^c indicat, utrum **E** an **C** legendum sit discerni non posse. Punctis distinctae litterae **G** et **Q** itemque **T** et **I** et **Γ** difficile a legentibus dignoscuntur. — Subscripti contextui tantum quod satis esset; singula pluribus persequi tum spatii angustiae tum taedium futtilis laboris prohibuerunt; in desperatis autem locis omnia ea addidi, in quibus ulla minima dubitatio esse posset; recte id an temere fecerim, aliis iudicandum relinquo. Goescheni et Bluhmii errores, sicubi de errore certo constabat, tacitus correxi. —

Cui saeculo tribuendus sit codex Gaianus, certo dici nequit. Quem tamen ante Iustiniani praeceptum exaratum esse, quo tachygraphorum studia restincta sint, docti et prudentes harum rerum existimatores uolunt. Neque confidentius de libro archetypo, ex quo Veronensis saeculo p. Chr. n. quinto descriptus uidetur esse, iudicium ferri potest; constat tamen archetypum ea aetate exaratum fuisse, qua artis notandi studia laetissime uigerent. Cuius disciplinae quae fuerit ratio, collatis aliis codicibus iuriconsultorum, qui a tachygraphis descripti sunt, et notarum laterculis, quales Theodorus Mommsen edidit, intellegi potest. Compendia scripturae, quibus usi sunt codicis Veronensis librarii, eorumque uarios usus et corruptelas in unum corpus collecta coniunctaque complexus sum indice notarum, quo hanc editionem (pag. 253—312) instruxi. Pauca explicandi causa in archetypo adscripta in codicis Veronensis contextum irrepserunt, quae tamen leuiter adspecta otiosarum et inaniam appositionum speciem prae se ferunt (uelut *regula* 14, 12; 157, 14; 162, 9; 196, 24?; conf. 76, 16; 95, 1; 117, 17; 141, 4; 166, 16; 179, 11; 13, 8—9??; 222, 21; conf. etiam 198, 18; 226, 13).

Membranis usi sunt librarii optimis et quae raris fenestris a membranario sartis hiarent (conf. tamen 31—32, 21; 205—206, 19—21; 237—238, 16). Paucae paginae, antequam Gaiana scriptura explerentur, ablatae scripturae uestigia seruauerunt: conf. 39, 6, ubi sub Gaiana scriptura alius tachygraphae sed coenae manus uestigia apparere adnotaui; conf. etiam quae paginis 214 et 230 subscripsi. Id enim artificium, quo deleta pristina scriptura membranae rescribentur, antiquitus notum fuit.

Codicis Gaiani membranae olim sedecim fasciculis (quindecim quaternionibus, uno quinione) comprehensae fuerunt. Nunc ex his quattuor folia desiderantur (in fasciculis VI, IX, XIII, XVI), quae a librario Hieronymiano

*) Conf. e. g. pag. 1, 6 med.

desecta esse constat. Quae omnia subiecta Goescheni illustrabit fasciculorum tabula: cruce (†) ei notantur fasciculi, quorum numeri in primo cuiusque folio adhuc extant; cohaerentia inter se folia hac lineola —, desecta signo 0 indicantur; numeri arabici maiores ad eum foliorum ordinem, qui nunc est, arabici minores ad primitiuam paginarum, quae supersunt, seriem referendi sunt:

†I.	†II.	†III.	†III.
50 — 57 1.2 — 15.16	4 — 7 17.18 — 31.32	11 — 16 33.34 — 47.48	84 — 87 49.50 — 63.64
27 — 32 3.4 — 13.14	65 — 58 19.20 — 29.30	119 — 114 35.36 — 45.46	31 — 28 51.52 — 61.62
75 — 80 5.6 — 11.12	29 — 30 21.22 — 27.28	72 — 67 37.38 — 43.44	117 — 116 53.54 — 59.60
54 — 53 7.8 — 9.10	109 — 108 23.24 — 25.26	2 — 9 39.40 — 41.42	63 — 62 55.56 — 57.58
†V.	VI.	†VII.	†VIII.
35 — 40 65.66 — 79.80	0 — 59 — 93.94	19 — 24 95.96 — 109.110	100 — 101 111.112 — 125.126
102 — 99 67.68 — 77.78	69 — 70 81.82 — 91.92	6 — 5 97.98 — 107.108	3 — 8 113.114 — 123.124
85 — 86 69.70 — 75.76	37 — 38 83.84 — 89.90	12 — 15 99.100 — 105.106	13 — 14 115.116 — 121.122
95 — 90 71.72 — 73.74	124 — 123 85.86 — 87.88	22 — 21 101.102 — 103.104	103 — 98 117.118 — 119.120
IX.	†X.	†XI.	†XII.
0 — 61 — 139.140	91 — 94 141.142 — 155.156	25 — 18 157.158 — 171.172	36 — 39 173.174 — 187.188
76 — 79 127.128 — 137.138	64 — 60 143.144 — 153.154	115 — 118 159.160 — 169.170	43 — 48 175.176 — 185.186
106 — 111 129.130 — 135.136	97 — 104 145.146 — 151.152	10 — 17 161.162 — 167.168	34 — 41 177.178 — 183.184
121 — 126 131.132 — 133.134	23 — 20 147.148 — 149.150	33 — 26 163.164 — 165.166	45 — 46 179.180 — 181.182
†XIII.	†XIII.	XV.	†XVI.
52 — 55 189.190 — 201.202	51 — 56 203.204 — 217.218	125 — 122 219.220 — 233.234	Fragm. de prae- scr. et interd. 0 235.236
78 — 77 191.192 — 199.200	66 — 73 205.206 — 215.216	89 — 82 221.222 — 231.232	49 — 42 237.238 — 251.252
107 — 110 193.194 — 197.198	44 — 47 207.208 — 213.214	105 — 112 223.224 — 229.230	92 — 93 239.240 — 249.250
0 — 96 — 195.196	71 — 68 209.210 — 211.212	88 — 83 225.226 — 227.228	120 — 113 241.242 — 247.248
			81 — 74 243.244 — 245.246

In XVIⁱ fasciculi folio ultimo uix quidquam scriptum fuit: nam ne 42um quidem folium scriptura Gaiana expletur (conf. pag. 251).

Vbi terrarum codex scriptus sit, diuinari nequit, nisi quod Graecos non fuisse librarios constat. Tam rudes enim fuerunt graecarum litterarum, ut et 152, 8 et 165, 8 graeca omitterent, et haec orthographica effunderent: *greca* 17, 15; 152, 16; *eregam* (pro *graecam*) 152, 7; *gregi* (pro *Graeci*) 152, 9; *greco* 165, 7; *graeges* (pro *graece*) 125, 9; *pedagogum* 10, 3, *pelagogum* 4, 12; *scole* 63, 11, *sichole* 117, 1, *sole* 111, 8, *scolae* alibi (pro *scholae*); *dihoniser·mei* (pro *Dionis Hermaei*) 201, 20; *teatrum* 4, 21; *bytinorum* 51, 19; *syponiacis* (pro *symphoniacis*) 183, 14; *collirium* 72, 19; *istichum* 105, 12 et *isticum* 105, 23 (pro *Stichum*); *sporade* (pro *σποράδες*) 17, 15. ^{a)}

Singulae paginae sunt uersuum uicenorum quaternorum, qui recte dimensis spatiis inter se distant. In uersuum initiis librarii certos sibi terminos constituerunt, extra quos non egrederentur, nisi ubi paragraphi inciperent; in uersibus extremis litteratura non raro extra fines quasi immoderatus excurrere uagatur deflectitque aliquantulum de spatio constituto; quod ne nimis molestum esset legentium oculis, et imminutis litteris usi sunt et contignatis.

Contignantur igitur in uersibus extremis:

N = *ns* 121, 5; 150, 11.

N = *nt* 3, 13; 6, 24; 13, 16; 19, 9; 51, 5. 23; 52, 18; 65, 9; 84, 5; 112, 8; 118, 22; 131, 13; 177, 3; 218, 23; (conf. etiam 110, 3); in medio uersu supra lineam 4, 10 (a correctore).

UN = *un* 161, 24 (sub finem uersus).

UN = *unt* 34, 14; 63, 7.

UR = *ur* 4, 20; 22, 4; 23, 13; 55, 19; 65, 20; 75, 16; 80, 20; 88, 5; 124, 13; 165, 22; 196, 24; 197, 6; 239, 12.

U = *us* 3, 23; 13, 8; 14, 16; 15, 19; 18, 4; 28, 17; 31, 8; 51, 15; 52, 17; 66, 20; 74, 21; 75, 6; 88, 2; 90, 4; 96, 6; 98, 12; 99, 17; 100, 15; 101, 1. 17. 18; 102, 7; 106, 3. 10; 124, 1; 129, 9; 134, 1. 11; 139, 24; 143, 9; 145, 16; 147, 20; 152, 19; 155, 22; 158, 24; 164, 10; 167, 21; 171, 23; 181, 22; 183, 7; 189, 10; 191, 4. 19; 195, 17; 200, 13; 207, 6; 209, 6; 213, 2. 13; 216, 24; 222, 13; 225, 18; 232, 9; 236, 22; 244, 15; 251, 1; conf. etiam 173, 2 (? sub uersus finem, teste Bluhmio); **U** tantum apparuit 19, 2?; 44, 19; 77, 9?; 204, 24; conf. etiam **legibu** pro *legibus* 217, 8 in medio uersu. ^{b)}

^{a)} Conf. etiam *chirographis* 163, 17—18.

^{b)} **N** pro *us* extat 218, 13 teste Goescheno; sed **NU** fuisse suspicor. — Aliquo modo huc referri potest 66, 17 correctio imperfecta.

Littera paginae ultima propter spatii angustias supra paenultimam collocata est 26, 24; similiter 156, 24 et 204, 24 binae ultimae, et 125, 24 tres ultimae sub initio uocabuli extremi.

In syllabarum diuisione in uniuersum posteriorem et graecanicam rationem secuntur librarii; conf.:

bl: *o* | *blatum* 176, 10; *o* | *bligatio* 232, 17; *pu* | *blicis* 56, 12.

br: *fa* | *bricaueris* 72, 16.

cl: *peri* | *clitatur* 191, 8.

cr: *lu* | *cratiua* 68, 16; *sa* | *cro* 55, 21.

ct: *a* | *ctoris* 208, 8; *a* | *ctum* 175, 11; 225, 7; *adie* | *ctum* 172, 8; *au* | *ctor(e)* 22, 10; *au* | *ctores* 103, 22; 150, 19; *au* | *ctoribus* 172, 20; *au* | *ctoritate* 84, 1; *au* | *ctoritatem* 187, 4; *colle* | *ctio* 193, 10; *condu* | *ctio etc.* 166, 20; 167, 8; *contra* | *ctu* 218, 18; *conu* | *ctis* 3, 11; *defe* | *ctus* 90, 16; *di* | *cta* 19, 14; *effe* | *ctum* 146, 15; *fa* | *ctionem* 147, 6; *fa* | *cto* 128, 20—21; 134, 12; 139, 17; *fa* | *ctum* 25, 2; 201, 20; 224, 24; *fa* | *ctus* 137, 2—3; *fra* | *ctum* 186, 15; *fru* | *ctus* 56, 22; 245, 1. 6. 14; *interdi* | *cto* 246, 3; *na* | *cta* 132, 14; *nefa* | *cto* (pro *nefasto*) 198, 9; *pa* | *cti* 174, 22; 228, 12; *perfe* | *ctae* 40, 17; *re* | *cte* 113, 19; 117, 1; 118, 13; 163, 5; 173, 8; *reli* | *ctum* 104, 17; 123, 9; *spe* | *ctandam* 52, 21; *spe* | *ctatur* 90, 11; *suspe* | *cta* 224, 4; *suspe* | *ctum* 224, 8; *windi* | *cta* 4, 8; contra **ΔC** | **Σ** i. e. *ac* | *tio* 177, 15.

gn: *a* | *gnationis* 130, 12; *a* | *gnatorum* 65, 8; *a* | *gnatus* 128, 15; *co* | *gnitorem* 223, 10; *co* | *gnouerit* 220, 17; *prae* | *gnante* 25, 10; *si* | *gnificatur* 238, 5.

gr: *pere* | *grinus* 20, 10.

mn: *calu* | *mnia* 249, 12; *conde* | *mnatione* 205, 18; *da* | *mnare* 226, 21; *da* | *mnum etc.* 119, 22; 167, 20; *o* | *mnibus* 67, 9.

pl: *qu[?]adru* | *pli* 182, 20.

pt: *ado* | *ptare* 27, 11; *ado* | *ptione* 16, 4; *ado* | *ptionem* 88, 17; *ado* | *ptiuo* 149, 6; *ca* | *ptionem* 191, 2; *conce* | *ptas* 203, 16; *conce* | *pti* 17, 15; *exce* | *ptis* 208, 15; *exce* | *pto* 197, 1; *ne* | *ptem* 15, 23; 87, 12—13; *ne* | *ptis* 94, 23; *pro* | *pter* 178, 17; 186, 14; *ra* | *ptorum* 217, 10; *rece* | *ptio* 68, 7. 19; *rece* | *pt[is]um* 173, 11; *ru* | *ptum* 90, 19; *scri* | *ptis* 85, 11; *surre* | *pte* 177, 2; contra *nep* | *tesue??* 33, 17—18.

sp: *re* | *spondit* 175, 4; contra **Ꝟ** | **PONSIS** i. e. *res* | *ponsis* 1, 15.

st: *ae* | *stimauerit* 25, 6; *angu* | *sta* 42, 7; *consi* | *stere* 218, 6; *consi* | *stit* 163, 3; *consi* | *stunt* 56, 20; *di* | *stinctionem* 33, 14—15; *ge* | *storum*

200, 11; *inte* | *status* 90, 18; *manife* | *stum* 61, 13; 233, 16; *po* | *stere* 91, 22; *pote* | *state* 217, 23; *pote* | *statem* 13, 22; 35, 8; *quae* | *stores* 2, 15; *re* | *stipulationis* 241, 21; *te* | *stamenti* 79, 4; *te* | *stamentis* 80, 12; *te* | *stamentum* 81, 23; 83, 7; 87, 18; 135, 15; *te* | *stantur* 80, 17; *te* | *state* 138, 4; *te* | *statorum* 79, 16; 93, 14; *te* | *statoris* 79, 13; 122, 16; *te* | *stimonium* 79, 19; *contra es* | *to* 41, 23; **ρ** | **ΤΥΜΟΣ** i. e. *pos* | *tumos* 41, 17; **ρ** | **ΤΕΛ** 148, 3; **Ρ** | **ΤΙΤUENDΛΕ** pro *res* | *tituendae* 182, 7; *ses* | *tertia* 157, 15; *es* | *timandam* uel *ex* | *timandam* pro *aestimandam* 52, 23.

tr: *pa* | *tre* 83, 10; *pa* | *tris* 15, 9; *pa* | *trimonium* 55, 3.

Contra:

bt: *scrib* | *tus* 98, 15.

ps: *ip* | *sa* 42, 2; *ip* | *se* 80, 4; *ip* | *sos* 185, 23; *ip* | *sum* 142, 2; *scrip* | *serit* 79, 10.

sc: *acres* | *cere* 107, 6; *pis* | *cem* 69, 22; *plebis* | *citum* 1, 17; **Ρ** | **CRIBSIT** i. e. *res* | *cribsit* 20, 6; *contra su* | *sceptis* 3, 17 *prima manus*, | *susceptis* corrector.

mpt: *coem* | *ptionem* 32, 20; 52, 6; *em* | *ptio* 166, 10; *em* | *pto* 212, 3.

nct: *coniun* | *ctus* 107, 14; *defun* | *ctorum* 140, 21; *disiun* | *ctim* 105, 7; *disiu* | *ctim?* 109, 5; *iun* | *cta* 238, 9.

str: *no* | *stra* 70, 3. 11; *no* | *stram* 189, 8; *no* | *stri* 105, 15; 110, 13; *no* | *strorum* 111, 21; *contra dis* | *tr(ib)uebat* 197, 13.

x: *di* | *xerit* 167, 19; *di* | *ximus* 8, 5; 50, 16; 235, 4; *e* | *xistimant* 165, 9; *no* | *xalis etc.* 40, 4; 217, 3. 16. 20; *pro* | *ximo* 44, 23; similiter *e* | *xedibus* pro *ex aedibus* 194, 23; *e* | *xemptione* = *ex emp-tione* 147, 15; *e* | *xemptionis* = *ex emptionis* 162, 21; *conf. a* | *deos* = *ad eos* 51, 16.

Valde memorabile est quod *j* et *v* consonantes nec non *u* post *q* plerumque non secus atque *i* et *u* uocales in dirimendis syllabis adhibentur; *conf.*:

adi | *ecta* 111, 10; *alicui* | *us* 154, 21; *cui* | *us* 37, 20; 134, 4; *dei* | *ecerim* 239, 15; *ei* | *us* 48, 22; *hui* | *us* 48, 3; *ini* | *uriarum* 190, 3; *i* | *uris* 34, 16; *i* | *us* 138, 9; *subi* | *ectae* 218, 21; *subi* | *ecti* 33, 8 (?); *subi* | *ectos* 76, 17; [*conf. etiam in* | *nus* pro *in ius* 209, 15]; *quam* | *is* 177, 9; *consequ* | *atur* 8, 20; *itaqu* | *e* 41, 6; 186, 1; *qu* | *ae* 27, 19; 29, 16; 79, 9; 165, 12; 179, 6; *qu* | *am* 120, 8; 217, 12; *qu* | *adrupti* 177, 23; *qu* | *anti* 171, 1; *qu* | *are* 148, 8; *qu* | *asi* 140, 1; *qu* | *e* 26, 11; 106, 1—2; *qu* | *ia* 140, 22; *qu* | *id* 78, 4; *qu* | *idam* 47, 11; *qu* | *oq* 110, 15; 136, 7; *qu* | *orum* 236, 23;

qu | *os* 128, 9; *relinqu* | *ere* 112, 4; *sequ* | *ens* 130, 14; *sequ* | *erentur* 145, 20; *conf. etiam desu* | *etudine* 28, 15. *contra adie* | *ctum* 172, 8; *cu* | *ius* 39, 18; 182, 23; *ma* | *ior* 4, 1; *que* | *madmodum* 33, 10—11; 249, 21.

Praeterea has diuisiones memorandas esse censui, quarum posterior pars merae librariorum neglegentiae tribuenda est:

eti | *am* 84, 12; 127, 2; 136, 2; 143, 2; 180, 8; *in* | *utile* 104, 13; *ueli* | *iniquitate* pro *uel iniquitate* 249, 11; *a* | *deo* 16, 1; *alter* | *utrum* 207, 4; *i* | *deo* 49, 15; *po* | *test* 67, 22; 80, 6; *si* | *cuti* 54, 1; *su* | *biciat(ur)* 178, 14; *uel* | *ut* 65, 4; 122, 18; 146, 5; *uel* | *uti* 166, 11; *e* | *tis* = *et is* 26, 14; *infan* | *set* = *infans et* 156, 23; *peta* | *simaginem* = *petas imaginem* 72, 3; *damna* | *seto* pro *damnas esto* 107, 20; *uerba(m)* | *Edicere* pro *uerba me dicere* 172, 24—173, 1; *anc* | *illa* 46, 18; *ha* | *nc* 49, 9; *fu* | *r* 178, 23; *(con)tum* | *eliam* 186, 8; *instiit* | *uunt(ur)* 102, 23; *uel* | *it* 10, 16; 38, 23?; *uel* | *i[n]t* 96, 22; *s* | *elius* pro *Caelius* 145, 3; *diex* | **XX** pro *die XXX* 195, 5; **δ** | **ομ** = *dolo m* | *alo* 204, 18; *s* | *in* pro *SI NON* 203, 3; *conf. etiam* 94, 24—95, 1 (*potest* | *autem* pro *potestatem*); **q** | **p** (i. e. *qui* | *prae?*) pro *quippe* 190, 15; **LIBER** | **ē** pro *libertate* 191, 21.

Ea quae de orthographia dicenda erant, quae non raro quinti saeculi rusticitatem uel barbariem pronuntiandi prodit, in indice orthographico pag. 313 seq. composui.

Interpunctio quatenus sollemnis sit post notas, ex indice notarum colligas; additur plerumque etiam post numeros. Praeterea praesertim ad paragraphos distinguendas hae interpunctiones apparebant:

I) : bina puncta in fine paragraphorum reliquo uersus spatio uacuo relicto 18, 23; 40, 5; 66, 18; 70, 14; 77, 10; 82, 7; 100, 24; 124, 20; 155, 12; 158, 10; 167, 12; 182, 15; 221, 11; 229, 21; 249, 20; similiter : ~ 62, 17; 187, 11; 236, 20; nec non ~ 10, 18; inde explicandum, quod 235, 6, ubi paragraphi finis a librario falso indicatur, : additum est; aliud signum (teste Bluhmio) *conf.* 226, 7.

II) . punctum simplex plerumque post mediam, rarius post imam uel summam litteram additum

1) in fine paragraphorum

a) reliquo uersus spatio uacuo relicto 1; 12; 2, 5; 9, 18; 13, 5?; 14, 14. 20; 15, 16; 17, 16; 25, 3; 28, 16; 37, 13; 38, 1; 39, 4; 41, 11; 46, 20; 47, 19; 55, 9; 64, 1; 65, 2; 67, 19; 68, 2. 17; 73, 6; 74, 14. 20; 77, 4; 78, 7; 84, 8; 89, 2. 14. 18; 90, 21; 91, 21; 93, 2; 94, 4. 21; 95, 24; 96, 15; 97, 9; 99, 3; 102, 18; 103, 1; 104, 20; 105, (5.) 13. (22); 107, 19; 108, 4. 14. 22;

****

- 109, 15; 112, 1; 113, 7; 114, 4. 22; 115, 18; 116, 10; 117, 10; 118, 18; (120, 9;) 121, 12; 122, 1; 123, 18. 24; 124, 10; 125, 8. 18; 127, 23; (130, 22;) 135, 1; 137, 17; 139, 22; 140, 4; 141, 17; 143, 13; 146, 4; 159, 19; 161, 3. 12; 164, 13; 165, 19; 171, 10; 179, 3; 180, 6; 181, 9; 182, 22; 184, 1; 185, 15; 186, 13; 189, 21; 190, 13; 193, 11; 197, 10; 198, 11; 200, 12; 208, 17; 218, 17; 221, 4; 222, 2; 224, 9; 225, 10; 226, 18; 230, 9; 231, 5. 19; 235, 18; 236, 16; 237, 17; 240, 2; 248, 23; 249, 7.
- b) spatio in medio uersu uacuo relicto 23, 2; 48, 20; 58, 17; 75, 13; 124, 6; 130, 4; 170, 5; 175, 10; 194, 12.
- c) spatio nullo uacuo relicto 10, 16; 39, 12; 51, 21; 62, 10; 100, 3; 107, 4; 127, 2?; 156, 22.

2) in fine commatum, quibus librarii paragraphos finire indicarunt, reliqua uersus parte uacua relicta, ubi tamen recentiores editores aut simplici puncto (10, 6; 16, 24; 34, 19; 78, 22; 147, 22) aut puncto cum uirgula (111, 19; 158, 3; 195, 6; 251, 8; similiter 31, 17) aut binis punctis (110, 23; 116, 17; 213, 10) aut simplici uirgula (80, 23; 193, 24) aut nulla omnino interpunctione (235, 13) contenti fuerunt.

3) in mediis uersibus, ubi recentiores aut puncto (3, 16 in fine tituli; 39, 18) aut puncto cum uirgula (2, 13; 83, 9; 98, 1; 104, 7) aut binis punctis (16, 20; 139, 12) aut simplici uirgula (2, 4; 4, 13; 15, 24; 16, 13; 18, 3; 26, 21; 43, 18; 48, 13?; 50, 15; 51, 20; 63, 21; 64, 11; 70, 8; 84, 11. 12. 17; 96, 2. 16; 97, 16; 98, 19; 101, 12; 116, 3; 117, 9. 18; 150, 3; 162, 9; 171, 4; 236, 2) usi sunt.

4) in fine uersuum 4, 14; 29, 12?; 62, 4; 117, 13; 125, 1?; 142, 23; 170, 11?; 200, 7?; 249, 22?.

5) in mediis uersibus in fine uocabulorum nulla interpunctionis causa accedente 18, 1; 39, 5 (post *in*); 47, 7; 48, 9; 66, 7. 8; 78, 16; 82, 17; 151, 10; 158, 3; 194, 14; 217, 24; 240, 8; semel in medio uocabulo praue intellecto *ερ·μει* pro *Hermaei* 201, 20; conf. etiam *ιυδισαρτ·ι* pro *iudicati* 190, 8. Verum quidem haec hactenus.

De litterarum forma uix quidquam peculiari mentione indiget; nonnulla tamen componam, quae palaeographis scitu fortasse non prorsus indigna esse uidebuntur: Cum enim plerumque litterarum formae constanter obseruatae sint neque ulla pars excedat extra, passim singulae litterae aut paulo altiores (uelut 46, 4; 67, 10; 101, 17; 113, 8; 162, 4; 180, 3; 187, 9; 208, 8; 217, 11) sunt proximis aut sub lineam producuntur (uelut 23, 3; 163, 5; 179, 7; 224, 16); plerasque tamen ex his correctione effectas

esse persuasum habeo. Contra nulla causa cogente et **S** (uelut 50, 22; 51, 18; 67, 6; 119, 24; 121, 4; 135, 24; 143, 7; 146, 21; 157, 5; 166, 19; 212, 9) et **T** (uelut 35, 12 etc.) passim sub lineam producuntur. Pro **I** nonnusquam et **J** adhibitum est et **J**: utrumque non solum in enuntiati fronte (uelut 52, 10; 65, 7; 98, 1; 74, 17; 125, 10; 214, 17) sed illud etiam in medio uocabulo (240, 13), hoc et in uersus initio (193, 13) et [pro *ii*?] in medio uocabulo (200, 14) et in extremo (48, 17). Singularis **S** litterae forma correctione effecta est 162, 24; item **F** litterae 244, 5; ; conf. etiam 124, 23.

Pro **D** inuenitur **d** et in primis paginarum uersibus (conf. 39, 1; 52, 1; 226, 1) et in eis uersibus uel uersuum particulis, quibus uacuis uersus praemissus est (conf. 65, 3; 80, 12; 105, 14; 184, 2; 249, 8): praeterea sub uersuum finem (conf. 88, 2; 97, 3; 105, 11; 127, 16; (146, 2;) 245, 18) nec non in mediis uersibus et in ipso initio (conf. 46, 6 bis; 114, 12?; 249, 18; 250, 3. 14).

Pro **S** inuenitur **ſ** saepissime sub uersuum finem uel praecedente uersu uacuo (conf. 46, 1; 55, 10; 75, 1; 82, 23; 85, 1; 88, 1; 95, 1; 155, 1); alibi raro occurrit (conf. tamen 16, 16; 37, 14; 101, 2; 104, 8; 125, 15; 169, 23; 174, 13 etc.). Saepius difficillime ab **I** discernitur (conf. 3, 18; 15, 24; 35, 9). Singulares **ſ** litterae formae (correctione effectae) extant 169, 14; 212, 16.

Propter formarum similitudinem saepe inter se commutantur **I** et **λ**, **I** et **τ**; **I** et **l**, **I** et **ſ**, **λ** et **S**, **×** et **λ** (conf. in primis 194, 10); **ſ** et **τ**, **P** et **F**, **P** et **R**, **C** et **G**, **C** et **e**, **O** et **Q**, **O** et **e** etc.

Ornamentis et emblematis contortis ac uermiculatis hic illic conspersae uel tamquam petasatae sunt primorum praesertim paginarum uersuum litterae eminentes (uelut 221, 1), rarius eae quae capite facto eminent in uersuum praeter primum fronte (uelut 67, 20; 104, 21). — Quodsi ab eis paginis recesseris, quarum initia legi nequeunt, ab eminentibus litteris primos omnium paginarum uersus incohare^{a)} intelleges praeter pagg. 2. 3. 6. 7. 14. 27. 34. 35. 38. 40. 42. 43. 44. 57. 64. 80. 82. 84. 93. 95. 97. 112. 118. 120. 129. 134. 137. 138. 141. 162. 167. 184. 187. 203. 241; a binis litteris eminentibus propter notam sollemnem incipiunt 205, 1 et 249, 1. Praeter ipsum initium in primo paginae uersu eminent litterae 65, 1; 110, 1; 118, 1; 119, 1; 149, 1; 221, 1; 250, 1 [hae fere omnes ornatae sunt]; 44, 1; 109, 1; 126, 1; 140, 1; 148, 1; 156, 1; 173, 1; 182, 1; 239, 1; itemque praecedente uersu uacuo 65, 3; 68, 3; 74, 21; 80, 24;^{b)} 89, 15; 103, 3; 119, 19; 127, 6. 24; 130, 24; 156, 12; 198, 12; 213, 11; conf. etiam

^{a)} Prominent tamquam capite facto 132, 1; 140, 1; 246, 1.

^{b)} Typographi uitio **S** littera parum ad dexteram remota est.

157, 5. Aliquot paginarum littera ultima eminet: 10, 24; 13, 24; 110, 24; 134, 24; 142, 24; 195, 24. Raro in medio uersu (uelut 65, 10; 80, 12; 164, 2; 184, 20; 194, 2)^{a)} aut in principio (26, 2)^{b)} aut in fine uersus (120, 22) littera aliqua eminet causa nulla cogente.

Paragraphi institutionum Gaianarum et in uniuersum orationis commata insigniora^{c)} distinguuntur saepissime capite facto, quod plerumque ab eminente littera incipit (uelut 1, 13. 17; 17, 1 etc. etc.)^{d)}, rarius a non eminente (34, 23; 40, 13; 84, 1; 141, 11; 158, 12). Praeterea sescentiens in confiniis paragraphorum interductu librarii insistit oratio: post eiusmodi spatia in uersu medio uacua relicta plerumque eminet proxima littera (uelut 6, 6 etc. etc.), raro non eminet (48, 20; 163, 21; 233, 15).

Nonnusquam librarii ultra progressi colorem et pigmentum rubricatoris sollicitarunt, cuius tamquam luminibus atramento scriptus contextus distingueretur. Vacuos enim nonnullos qui nunc appareant uersus (uel uersuum partes) a more rubricandi repetendos esse certis indiciis concluditur.^{e)} Velut minio scriptas fuisse conicio has titulorum rubricas (= 1 uers.): 10, 19; 13, 11; 30, 15; 62, 18; 82, 8; 93, 3; 130, 23; 135, 2; 136, 19; 140, 5; 154, 5; 157, 4; 158, 11; 165, 20; 167, 13; 227, 23; duo uersus ad rubricam capessendam destinati fuerunt 123, 1. 2. Praeter titulum (= 1 uers.) primum proximae paragraphi uocabulum minio scriptum fuit 35, 7. 8 et 77, 5. 6, primum et alterum 150, 24—151, 1, primum usque ad quartum 164, 14. 15; item praeter titulum (= 1 uers.) longius initium proximae paragraphi (= 1 uers.) 9, 19. 20; 15, 5. 6; 15, 17. 18; 17, 17. 18; 26, 6 (ubi dubia rubricae uestigia Bluhmio apparuerant). 7; 28, 1. 2.^{f)} Item primos librorum uersus minio olim scriptos fuisse ideoque hodie legi non posse ueri est simillimum; conf. 1, 1—3; 55, 1; 189, 1 et 2 init.^{g)} Praeterea nescio an 161, 17(?) et 91, 16(?) uersus exitus rubrica

a) 94, 7 et 207, 18 noua commata fortasse distinguere uolebant librarii.

b) 194, 13 caput fit eminente prima littera; quia noua paragraphus in medio uersu 12 incepit.

c) Non raro librarii commatum insigniorum initia falso loco statuerunt: uelut 152, 9 (propter graeca omitta); 23, 14; 62, 11; 92, 20??; 169, 13; 181, 19; 194, 13; 207, 10; 226, 6; 235, 7. 14; 251, 2; (conf. etiam 193, 24); 33, 3; 233, 7; 248, 14. etc.

d) Non prominet prima littera 50, 1; 149, 1; 180, 24.

e) Quoniam tamen contextus Hieronymianus ad scripturam Gaianam collineatus est, tenuia minii uestigia difficillime dignoscuntur.

f) Item in Codicis Iustiniani libro palimpsesto Veronensi praeter titulorum rubricas initia constitutionum earum, quae rubricas proxime excipiant, minio scripta esse docet Krueger in praef. ad apographum Codicis Iustiniani Veronensis.

g) Initio libri III, qui ab integro quaternione incepit, in pagina 126* fortasse LIB · II · EXPLIC · scriptum erat; conf. pag. 187. — In fine libri III una pagina (188) uacua relicta est, ut ab integro quaternione inciperet liber quartus. — Pag. 54 libri primi exitum minio olim indicatum fuisse probabiliter conicias.

scripti fuerint; id quod confidentius de initio eius tituli contenderim, quem sub 6, 24 alia manus addidit. Inprimis memoria dignus est locus 150, 5. 6, ubi nonnullas ex litteris minio scriptis resuscitare licuit; ibidem uersus 8 particula minio scripta fuisse uidetur.

Rubricae miniatae partim eodem litterarum genere pictae fuerunt, quod in contextu Gaiano adhibitum est, partim antiquiore maiuscularum siue quadratarum forma;^{a)} utrumque sane genus in eis titulis extat, qui a prima manu atramento exarati sunt: quadratarum: 103, 2 et 112, 2 (ubi **R** i. e. *rubrica* in fine additum est), uulgarium: 46, 6;^{b)} 73, 7;^{c)} 80, 11; 98, 7;^{d)} 113, 8;^{e)} 114, 5.^{f)}

Neque uero mendorum frequentia, quibus liber Veronensis commaculatus est, conceptam conducticiorum amanuensium ordini turpitudinem delere ac tollere potest: nam hi quoque insignes sunt ea infirmitate et ad peccandum procliuitate, qua qui pacta mercede codices describebant et ad finem propebant integram simplicemque elegantiam et puram incorruptamque consuetudinem ueterum scriptorum corrumpere et barbaria quadam infuscare solebant. Nonne multae illae uoces ad taedium usque repetitae^{g)} minus olei nonnumquam quam uini a semisomnis librariis consumptum esse indicio sunt? Rarius uerborum collocationem inuerterunt.^{h)} Identidem tamen prima manus, quae imprudenti calamo exciderant, ipsa correxit.ⁱ⁾ Ceterum saepe dici nequit, utrum primae manus an aequali correctori debeatur correctio. Correctorem enim semidoctum nactus est liber Veronensis fere coaeuum, qui in primo praesertim libro et titulos nonnullos atramento scriptos addidit^{k)} et passim delendis litteris puncta plerumque recte,^{l)} rarius

a) Maiusculis rubris ad morem antiquum exaratus erat titulus 164, 14.

b) falso loco; huius tituli particula miniata fortasse fuit.

c) prima littera miniata fortasse fuit.

d) Hunc titulum paragraphi principium esse opinatus est librarius.

e) praecedit titulum **R**, eademque nota sequitur.

f) duae primae litterae nescio an miniatae fuerint.

g) Conf. inprimis 29, 12—19; praeterea 76, 19—20; 94, 17; 164, 10; 191, 7 seqq.; 212, 6; 214, 21; 223, 11. 12; 224, 4. 5; 237, 13; 239, 1; 245, 7; 57, 6—8; (22, 11; 28, 24; 30, 3; 158, 10; 173, 8; 196, 8 etc.).

h) Conf. 30, 19; 34, 5—6; 48, 5; 67, 15; 70, 2—3; 100, 13; 126, 24; 148, 16; 152, 9; 160, 6; 162, 7; 169, 7; 174, 15; 181, 24; 196, 8; 221, 23; 235, 24; 239, 2; 249, 20. — Huc non pertinet II §§ 62—64 transpositio.

i) Velut 31, 1. 23; 52, 11; 62, 8; 72, 21; 75, 13; 98, 8; 100, 22; 101, 14. 16; 110, 5. 13; 124, 11; 157, 14; 162, 22; 168, 1; 182, 2.

k) Conf. 1, 1 supra uersum; 2, 23; 3, 2 in margine inferiore; 3, 8; 4, 6. 14; 6, 24 (ubi tamen initium miniatum fuisse probabile est); admodum fideliter imitatus est huius tachygraphi ductus typographus 1, 1 et 2, 23.

l) Conf. 2, 8. 21; 3, 12. 18; 4, 24; 7, (10.) 12. 18; 10, 4. 16. 20; 11, 17. 18; 15, 3; 22, 10; 27, 2; 30, 14. 24?; 42, 3; 47, 4; 55, 21; 63, 4?; 67, 21; 68, 14; 69, 2; 78, 9; 92, 17; 96, 3; 97, 14; 101, 16; 110, 13; 116, 23; 122, 18; 124, 2. 9; 127, 22; 130, 3; 134, 21; 138, 7; 140, 2; 142, 1?; 148, 9; 149, 23; 150, 7; 155, 14; 165, 11; 167, 2; 168, 1; 171, 20; 174, 24; 177, 23; 178, 6; 180, 6. 9; 198, 17; 209, 11; 228, 4. 10; 231, 14; 237, 16; 240, 14;

falso^{a)} superscripsit — plurima tamen ex his non tam correctori quam ipsi primae manus tribuenda uidentur esse — et intra uersus uel (rarius) in margine correctiones modo rectas^{b)} modo falsas^{c)} adscripsit. Alibi litterae delendae lineola inductae sunt,^{d)} raro radendo deletae.^{e)} Plures litterae continuae delendae nonnusquam his notis ‘ ’ saepiuntur.^{f)} Alia quae ad correctiones pertinent, adnotationibus contextui Gaiano subscriptis passim inserui.^{g)} Quae si minutim persequi uelim, lectores taedio enicem. — Vnum addam: saepissime propter homoeoteleuton uel in fine uersuum Gaianae orationis particulas transiisse librariorum et sequentium uerborum modos proximis formis praua sedulitate identidem accommodasse. —

Denique gratiae mihi quam maximae agenda sunt Salomoni Hirzel uiro egregio et in paucis colendo, qui Boeckingii memoriam pie amplectens et colens ad speciem magnifice, ad usum, ut spero, non incommode hanc editionem ornari iussit.

Ex eo quod profeci, quantum id cumque est, hoc unum uelim appareat, strenui laboris diuturnitatem me non subterfugisse. Latebunt sane non pauca in hoc apographo, quae doctiorum hominum meditatio protrahet; spero tamen fore ut in editione institutionum Gaiandarum, quam una cum Kruegero in usum scholarum parari et his ipsis diebus prelo subiciam, hoc apographo recte me usum esse censeant iudices beneuoli.

Scribebam Argentorati mense Decembri a. 1873.

conf. etiam 7, 18. — $\bar{S}$ pro $\bar{S}$ scriptum uidetur esse 13, 13. Vbi litterae singulares superuacuae in medio contextu leguntur, propter punctorum tenuitatem ambigas utrum siue primus amanuensis siue corrector punctis supra uersum additis delendas eas significauerit necne; uelut quod scriptum est *abosurdum* 11, 20 pro *absurdum*; *queueretur* 20, 6 pro *quaeretur*; *animaaduertere* 13, 21—22 pro *animaduertere* etc. etc.

^{a)} Conf. 89, 9; 209, 21; 217, 5. Nonnulla puncta casui uidentur tribuenda esse: uelut 18, 3; 79, 6; conf. etiam 237, 13.

^{b)} Conf. 1, 21; 2, 16; 3, 12; 3, 16 (ductus, ut potuit, imitatus est typographus); 3, 18; 4, 4 bis; 4, 13. 14. 23; 6, 17; 7, 4; 7, 11 bis; 7, 24; 8, 13; 10, 17; 11, 1. 5. 11. 22; 14, 9; 14, 13. 17; 18, 9; 27, 11; 31, 13; 41, 23; 42, 3; 43, 16; 66, 9; 78, 1; 90, 2; 101, 6; 107, 14; 112, 3; 116, 23; 118, 2. 13; 120, 8; 126, 16; 130, 3; 140, 10; 146, 2; 148, 1; 152, 5; 157, 15; 159, 22; 162, 19; 168, 16; 172, 8; 173, 12; 174, 7; 175, 11; 181, 20; 184, 18; 191, 24; 193, 4; 194, 22; 196, 3; 197, 13; 201, 3; 208, 8; 230, 11; 231, 21; 232, 6. 23; 236, 17; 248, 12; 250, 2. Ex his quae correctori debeantur, quae primae manus, accurate dici nequit: uelut 66, 9 et 191, 24 correctiones huic sine dubio tribuendae sunt.

^{c)} Conf. 2, 9; 3, 13; 7, 10. 13 (ubi *Iunianus* glossa a correctore ad *Latinus* adscripta est); 11, 13 (ubi *suam* glossa ab eodem ad *familiam* adscripta est); 13, 7?; 135, 13; conf. etiam 3, 14; 15, 3.

^{d)} Conf. 3, 18; 4, 4. 24; 16, 6; 58, 18; 59, 22; 66, 9; 67, 15; 108, 18; 159, 19; 182, 2; 198, 17?; 209, 11? conf. etiam 134, 19?? etc.

^{e)} Conf. 181, 20, ubi sub rasura $\bar{F}$ apparuit; 108, 23; 39, 16.

^{f)} Conf. 236, 20; 94, 17 (posterior uncus solus dispici potuit); 145, 6 (ubi cum *hepe* | *des* falso scriptum esset, *hepe* | correctione effectum est.

^{g)} Memorabiliores fortasse hae correctiones uidebuntur: 66, 17; 96, 23; 124, 23; 143, 13; 155, 15; 162, 9; 180, 10; 213, 6.

CORRIGENDA ET ADDENDA.

Numeri quaternionum, quos typographus in inferiore margine paginarum 49. 65. 95. 111. 203. 235 recte reddidit (nisi quod interdum paulo minoribus numeris uti debuit), alibi inuito me perperam omissi sunt. Leguntur igitur in codice simili loco atque in iis paginis fit, de quibus modo dixi, hi quaternionum numeri in inferiore margine:

in pagina 1: I
17: II
33: III
141: X
157: XI
173: XII
189: XIII

In pagina 219 autem propter membranae cariem numerus (XV) non apparuit.

pag. 3, 18 littera ultima $\bar{I}$ esse debet.

pag. 7, 17 utrum in $\bar{C}\bar{P}\cdot\bar{N}\bar{\Delta}\bar{S}\bar{C}$ an in $\bar{C}\bar{P}\bar{N}\bar{\Delta}\bar{S}\bar{C}$ exierit, dici nequit.

pag. 11 in nota ad uers. 2 pro „23“ legendum est „22“

pag. 38, 23 med. pro $\bar{C}\bar{M}$ lege $\bar{C}\bar{M}$

pag. 48 not. uers. 2 pro *pro* lege *post*

pag. 60, 8 adde notam: »altera littera X nullo modo λ fuisse uidetur«.

pag. 61, 6 pro (INI) lege (IIN); in schedis prima harum litterarum ex $\bar{I}$ correctae est.

pag. 87 in titulo (in margine superiore) sub »fol. 123^r« legendum est: »ter scriptum«.

pag. 94, 12 quinta ab exitu littera non $\bar{I}$ sed $\bar{S}$ esse debuit.

pag. 94, 19 in fine legendum est $\bar{e}\bar{x}\bar{t}\bar{e}\bar{s}\bar{t}\bar{a}\bar{t}\bar{m}\bar{h}$

pag. 113, 12 littera 13^a $\bar{T}$ esse debet.

pag. 121, 7 med. non *hpes* sed *hepes* esse debet.

pag. 126* in fine notarum dele uerba inde a »Scriptura«.

pag. 135, 1 littera ultima $\bar{I}$ esse debet.

pag. 142, 1 puncti, quod supra 10^{am} ab exitu litteram descripsi, fortasse fallax species est.